

XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi

lerin sayısı ise 875 kişidir. Çalışmamızda, Temettüat defterlerinden faydalanmak suretiyle, Tokat'ın on bir mahallesinde toplam 175 hanede yaşadıkları tespit edilen Katolik Ermenilerin demografik ve ekonomik durumlarını ortaya koymaya çalışacağız. Neticede; Tokat Katolik Ermenilerinin nüfus miktarı, hane reislerinin isimleri, meslekleri, yıllık gelir, gider ve devlete ödedikleri vergi miktarları, sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanatın miktarı tespit edilerek diğer gayrimüslim unsurlar ile mukayese edilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Tokat, Temettüat, Ermeniler, Katolik.

Necati Çavdar*

Abstract

One of the turning points XIX. Centure Ottoman history is duration started to be applied of ideals are principles disclosed by Tanzimat Edict. In Ottoman society, the ideal of social and economic equality constituted the point of gravity of Tanzimat innovations to be carried into effect there high standards, it was essential to make a comprehensive detection of revenues. Fort this purpose, in the country in 1840 and 1844-45 count of revenues was performed in two series. The data obtained from 17.747 these countings revealed Temettüat books in which revenues records of Ottoman history. Will be able to count in studies related with XIX. Century Ottoman history thanks to this book which has a very important place, it is possible to reach the detailed information on the demographic and economic life of the state.

Owing to Temettüat counts, Registration for revenues of Tokat province was carried out in 1844-45. According to the Temettüat book the number of Catholics the number is 875 people. In our study, by benefiting from Temettüat books, we will try to demonstrate situation of demographic and economic of Catholic Armenian determined living in total 175 household in eleven neighborhoods of Tokat. All in all, by determining the amount of population of Tokat Catholic Armenian, names of the beads of households, professions, annual income and expense, and the amount of taxes, real estate, land and animals they have, They will be compared with other non-muslim groups.

Özet

XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihinin dönüşüm noktalarından birisi şüphesiz Tanzimat Fermanı ile ortaya konulan ideal ve ilkelerin uygulanmaya başlandığı süreçtir. Tanzimat yeniliklerinin ağırlık noktasını Osmanlı toplumunda sosyal ve iktisadi eşitlik ideali oluşturmaktaydı. Bu yüksek standartların fiiliyata geçirilebilmesi için ülkede çok kapsamlı bir varidat tespiti yapılması zaruri olmuştu. Bu maksatla devletin nüfus, emlak, arazi ve hayvanat varlığını ortaya koymak için 1840 yılı başında Mubassallık Kurumu oluşturulmuştur. Ülkede 1840 ve 1844-1845 yıllarında iki seri halinde varidat sayımı yapılmıştır. Bu sayımlarda elde edilen veriler Osmanlı tarihinin en kapsamlı varidat kayıtları sayılabilecek olan 17.747 adet Temettüat defterini ortaya çıkarmıştır. XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihi bakımında yapılan çalışmalarda çok önemli bir yere sahip olan bu defterler sayesinde devletin demografik ve ekonomik yaşamına dair detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Temettüat sayımları kapsamında Tokat kazasının varidatının yazını 1844-45 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Sayımların kaydedildiği Temettüat defterlerine göre Tokat'ta yaşayan Katolik Ermeni-

(*) Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/TOKAT. necati.cavdar@gop.edu.tr.

Keywords: *Armenian, Catholics, Temettüat books, Tanzimat, Tokat.*

Giriş

1. Osmanlı Millet Sistemi İçerisinde Ermenilerin Durumuna Genel Bakış

Çalışmamızda Tokat'taki farklı gayrimüslim gruplara dair bilgilere yer verileceğinden bu grupların irtibatlarını ve farklılıklarını ortaya koymak bakımından Osmanlı millet sistemine çok yüzeysel olarak değinmek gerekir. İslam'da "millet" kavramı; din, mezhep, bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmektedir. Bu kavram Kuran'da da "din" anlamında kullanılmaktadır¹. İslam kamu hukukuna göre ülkede yaşayan halk iki ana gruba ayrılmaktadır. Vatandaşlık hak ve ödevi olan Müslümanlar ile siyasal hakları ve tâbi oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmîler. Zimmîler, İslam devleti tarafından "zimmet" adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları oluşturmaktadırlar. Şu halde, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim, ehlikitap tebaaya "zimmî" adı verilmektedir².

Osmanlı Devleti'nde "millet/cemaat" sistemi ile zimmîlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde müsamaha gösterilirken bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları sağlanarak toplumdaki dinî hassasiyet korunmuş oluyordu. Böylece Müslümanlar ile zimmîler yan yana ama farklı hukuk düzenlerine tâbi olarak yaşamışlardır³.

Osmanlı Devleti'nde sayıları yirmi ikiyi bulan⁴ gayrimüslim grupların her biri dinî başkanları aracılığı ile belli ölçüde devlete bağlı olarak yaşamışlardır⁵. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim unsurların bugün dahi en ileri heterojen demokrasilerde azınlıklara nasip olmayan muhtariyet esaslarını ihtiva eden "millet/cemaat" sistemi içerisinde yaşadıkları söylenebilir⁶. Osmanlı Devleti'nde kökeni II. Mehmet'e kadar giden "millet sistemi" XIX. Yüzyıl başlarından itibaren milliyetçilik

akımlarının da etkisiyle etnik bir anlam kazandığından imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim cemaatler milli birer topluluk haline gelmeye başlamışlardır⁷.

Burada asıl konumuzu teşkil eden Ermeniler arasında meydana gelen mezhep ayrılıklarına ve Katolik Ermeni cemaatinin oluşmasına yüzeysel olarak değinmek zarureti hâsıl oluyor. Osmanlı Ermenileri aslen Gregoryen olup kendilerini "Lusavorçağan" olarak ifade ederlerdi⁸. Gregoryen, Kral Dırtad zamanında Ermenilerin Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmesini (M.S. 301) sağlayan ve sonradan surp (aziz) sayılan Gregor/Kirkor Lusavoriç'in adından hareketle Ermeni Ortodoks Apostolik Kilisesi için yakıştırılmış bir sıfattır⁹. Gregor ismine atfen, Ermenilerin büyük bir kısmının mensup olduğu bu mezhebe, Krikoriye-Gregoriyen adı verilmiştir. Aynı zamanda bu Ermenilere "Düz-Ermeni" veya onun Ermenicesiyle Lusavorçağan (Nur saçıcı-Aydınlatici) denilmiştir¹⁰.

Ermenilerin mezhep değiştirme süreci son derece sancılı ve kanlı olaylarla dolu bir dönem olmuştur. Bizans döneminden beri Doğu Hristiyanlarını tabiiyeti altına almayı amaçlayan Papalık, 17. Yüzyılın ilk yarısından itibaren misyonerlik faaliyetine başlamıştır¹¹. Katolik Cizvit tarikatına mensup misyonerler Fransa'nın himayesi altında Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılarak Osmanlı gayrimüslimlerinin mezhep değiştirerek Papanın,

(1) Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 17.

(2) Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 7-8.

(3) Bozkurt, *a.g.e.*, s.10.

(4) Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, C. XLVII, s. 1130.

(5) Bozkurt, *a.g.e.*, s. 7.

(6) Mim Kemal Öke, "Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, (Haziran 1986), s. 73.

(7) Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003, s. 9-10.

(8) Güler, *a.g.e.*, s. 15.

(9) Agop Arslanyan, *Adam Agop Memleketim Tokat*, Aras Yayınları, İstanbul 2012, s. 154.

(10) Şenol Kantarcı, "Katolik Ermenilerin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Tarihle Türkler ve Ermeniler Külliyyatı*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, C. IX, s. 64.

(11) Saro Dadyan, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 11.

dolaylı olarak da Fransa'nın hâkimiyeti altına girmesini sağlamaya çalışmışlardır¹².

Misyonerler faaliyetlerini Osmanlı milletleri içerisinde daha çok Gregoryen Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ermenilerin kendi cemaatlerinden ayrılıp Katolik olan kişilere nefretle bakmaya başlamalarıyla¹³ Osmanlı gayrimüslimleri arasında etnik/millî uyanışların da başladığı söylenebilir. Bazı Fransız rahiplerin papadan aldıkları emirle Ermenileri Katolikleştirerek zimmî reaya arasında fesat çıkarmak istedikleri tespit edildiğinden, padişah tarafından 1696'da zimmîler arasında mezhep değiştirilmesi yasaklanmıştır¹⁴.

Özellikle 1668'den sonra Doğu vilayetlerindeki Katolik papazların çalışmaları sonunda, 1702'de bir kısım Ermeni reayanın Katolikliği kabul ettiği görülmektedir¹⁵. Bölgede misyonerlik faaliyetlerinin 18. Yüzyılın başından itibaren etkili olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Mesela, Sivas ve çevresinde faaliyet gösteren doktor, rahip, papaz kisvesindeki misyonerlerin köy köy dolaşarak halkı Katolikleştirmek istemeleri üzerine derhal Sivas dışına çıkarılmaları için 1708 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Yine Venedik'e giderek Katolik ayini üzerine tahsil görüp daha sonra Tokat'ta Ermenileri ifsat etmeye çalışan Ermeni rahiplerinden Pelpos 1722'de Kemah kalesine hapsedilmiştir¹⁶. Tanzimat'tan önce ve Tanzimat döneminde de Tokat'ta mezhep değiştirmek suretiyle Ermenilerden Katolik tarafına ve Katoliklerden Ermeni milletine geçme işlemlerinin kabul edilmemesine dair Tokat kadısına emir yollandığı görülmektedir¹⁷.

Osmanlı idaresinin aldığı bu tedbirler misyonerlik çalışmalarının Ermeniler arasında yayılmasına engel olamadığından Fransa'nın ve Papalığın gücünü arkasına alan misyonerler, Ermenileri Gregoryen ve Katolik olarak ikiye ayırmayı başarmışlardır. Avrupa Şark Meselesinde Ermenileri kullanmak için onların bir kısmını önce Katolik

mezhebine çekti. Sonra bunları Batı kapitalizminin Osmanlı ülkesindeki simsarları haline getirdi. Bu durum hem Gregoryen Ermeni toplumu içerisinde hem de devlet içerisinde huzursuzluk yaratmıştır. Osmanlı Ermeni toplumu üzerindeki planlarını adım adım gerçekleştiren Fransa, nihayet 1830 yılına gelindiğinde II. Mahmut devrinde bir kısım Ermenileri mezhep yönünden kendi himayesi altına almayı başarmış¹⁸, neticede II. Mahmut 1830'da Katolik Ermenileri bir "millet/cemaat" olarak tanımak durumunda kalmıştır¹⁹. II. Mahmut, 6 Ocak 1830 tarihli irade-i seniyye ile Ermeni Katolikleri ayrı bir cemaat olarak kabul etmenin yanında İstanbul'da bir başpiskoposluğa sahip olabilmeleri ve Gregoryen cemaatinden ayrı olarak ibadet edebilmeleri için kiliseler inşa edebilmelerini de temin etmiştir. 27 Şubat 1830 da ise Başpiskopos Andon Nurican Katolik Ruhani başkanı olarak tanınmıştır²⁰. Bundan sonra Katolik Ermeniler kendi kiliselerini, okullarını, hastanelerini ve mezarlıklarını inşa etme yetkisi kazanmışlardır.

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren sadece Anadolu ve Rumeli'de değil İstanbul'da da Katolik inancı yaygınlaşmıştır. Fransa başta olmak üzere Avusturya'nın ve hatta İspanya'nın açıkça desteklediği Katolik Ermeniler gerek maddi açıdan, gerekse nüfus açısından önemli bir güç haline gelmişlerdir²¹.

Cemaat işlerini bir Katolik Piskopos tarafından beratlarla idare etmeye başlayan Katolik Ermeniler 1866'dan sonra Ermeni

- (12) *a.g.e.*, s. 12.
- (13) Gürsoy Şahin, "Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 1, Haziran 2005, s. 230.
- (14) Bozkurt, *a.g.e.*, s. 183.
- (15) Güler, *a.g.e.*, s. 15.
- (16) Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Ermeniler", *Hoşgörülen Yol Ayırımına Ermeniler Sempozyumu*, C. 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, s. 89-91.
- (17) Özkaya, *a.g.m.*, s. 231.
- (18) Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Tarihî Türkler ve Ermeniler Külliyyatı*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, C. VIII, s. 91.
- (19) Dadyan, *a.g.e.*, s. 109.
- (20) Esad Uras, *Tarihî Ermeniler ve Ermeni meselesi*, Ankara 1950, s. 155.
- (21) Dadyan, *a.g.e.*, s. 156.

Patrikhanesi'nden tamamen ayrılarak Ermeni Katolik Patrikliği'ni oluşturmuşlardır²². XIX. Yüzyıl ortasında Protestanlığın da resmen tanınması ile Osmanlı Ermenileri üç millete/cemaate ayrılmıştır. Bundan sonra "Ermeni milleti" denildiği zaman Gregoryen mezhepteki Ermeniler, Katolik dendiği zaman Ermeni Katolikler anlaşılmaya başlanmıştır. Katolikler ile Gregoryenler aynı ulustandır ve Ermenice konuşurlar ama aynı millettendir. Millet kavramını belirleyen dindir. İhtiyar Katolik Ermeni hatunlar, "Efendim biz Ermeni değiliz, Katolikiz" derlerdi. Bu sunî bir ayırım da değildi. İki toplum arasında dünya görüşü ve tarz-ı hayat itibarıyla da fark vardı²³.

2. Tokat Temettüat Kayıtları

XIX. Yüzyıl ortalarına kadar fazla değişmeden gelebilen Osmanlı millet sistemi, dış baskılar ve gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketleri sonucu başka bir çehreye bürünmüştür. Tanzimat Fermanı, *haklar bakımından Müslümanların gayrimüslimlerle eşitliği* temeline vurgu yaptığından bu dönemle birlikte din esasına dayalı "millet sistemi" yerine kozmopolit bir "Osmanlılık" fikri ikame edilerek "hâkim millet" anlayışı terk edilmeye başlanmıştır²⁴.

Tanzimat yeniliklerinin ağırlık noktasını Osmanlı toplumunda sosyal ve iktisadi eşitlik ideali oluşturmaktaydı. Maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelini teşkil ediyordu. Bu bağlamda Tanzimat'ın uygulanması teşebbüsünde fermanın odağını oluşturan "*Tahrir-i emlak ve nüfus ile tayin-i vergi*"²⁵ hususu ön plana çıkmıştır. Tanzimat'ın getirdiği vergi reformu ile devlet ile ahali ilk defa mültezimsiz doğrudan temas ederek el birliği ile iltizam sisteminin olumsuzluklarını aşma imkânı bulacaklardı²⁶.

İltizam sistemini bertaraf etmek ve Tanzimat idealinin sembolü olan *vergi adaleti*ni sağlayabilmek için öncelikle mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi şart idi. Tanzimat

yönetimin modernleştirilmesi demektir. Bu kapsamda Osmanlı idaresi 1840 yılı başında Muhassıllık²⁷ kurumunu oluşturarak taşraya vali derecesinde yetkili Muhassıllar tayin etmiştir²⁸. Bu sayede sancak merkezlerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan mahallî meclisler kurulmaya başlanmıştır²⁹. Mükelleflerin ödeme gücünü esas alan yeni vergi düzeninin uygulanması için 24 Ocak 1840 tarihinde Muhassılların buldukları yerde halkın emlak, arazi, hayvan ve diğer gelirlerinin tespiti için emir verilmiştir³⁰. Tanzimat'ın cari olduğu yerlerde 1840-1845 yılları arasında iki defa gerçekleştirilen Temettüat sayımları neticesinde 17.747 adet Temettü defteri meydana gelmiştir. Maliye Nezareti Varidat Kalemi evrakından olan bu defterlerin (BOA. ML. VRD. TMT. d) çoğunluğu 1844-45 (1261) yıllarında az sayıda da 1840

(22) Bozkurt, *a.g.e.*, s. 184; 1828'den itibaren Amerikalı misyonerlerin başlattığı ve İngilizlerin desteklediği çalışmalar neticesinde Osmanlı Ermenileri arasında Protestanlık propagandası da etkili olmuştur (Güler, *a.g.e.*, s. 15). 1846'da kırk kadar Ermeni ailesinin Protestan olması üzerine Gregoryen patrik bunları aforoz etmiş fakat İngiliz ve Prusya elçilerinin girişimi ile 15 Kasım 1850'de Osmanlı idaresi tarafından Protestan cemaati/milleti resmen tanınmıştır (Bozkurt, *a.g.e.*, s. 178).

(23) İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 125.

(24) Güler, *a.g.e.*, s. 17.

(25) Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayınları, Ankara 2010, s. 116.

(26) Kaynar, *a.g.e.*, s. 283.

(27) Muhassıllık Kurumu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yayınları, Ankara 2011; Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Yayınları, Ankara 1997.

(28) İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yayınları, Ankara, Ankara 2011, s. 32.

(29) Bozkurt, *a.g.e.*, s. 43; Muhassıllık Teşkilatı Mart 1840 tarihinde Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır, Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar'da uygulanmaya başlanmıştır. Mart 1842'den itibaren de yerini eyaletlerde Müşir ve Defterdara, kazalarda ise Kaymakam ve Mâl Müdürlüğüne bırakmıştır (Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. ii); Muhassıllık Kurumunun 1842'de kaldırılması üzerine meclislerin adı da "Memleket Meclisi" olarak değiştirilmiştir. Aynı meclisler 15 Ocak 1849'dan itibaren "Eyalet Meclisleri" adını almıştır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalan bu meclislerde görev almışlardır. Bu meclislerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Çadrcı, *a.g.e.*, s. 208-224; İlber Ortaylı, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*.

(30) Efe, *a.g.t.*, s. 31.

(31) 1840 (1256) sayımı Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Biga, Edirne, Rumeli, Silistre, Vidin, Selanik gibi Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde uygulanmıştır. 1256'daki defterlerde şahısların isimleriyle birlikte, biraz tumar kayıtlarını hatırlatır tarzda "uzun boylu", "orta boylu", "aksakallı", "kara sakallı" şeklinde eşkallerine de yer verilmiştir. 1261'de tanzim edilen defterlerde şahısların eşkallerine rastlanmayıp "Ahmet oğlu Osman" şeklinde baba adı bazen de babanın lakabı veya aile adı yazılmıştır.

(1256) yılında yapılan sayımlara³¹ ait bilgileri ihtiva etmektedir³².

1839'da başlayan Tanzimat döneminin ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nin taşra mülki taksimatı ve idari teşkilatında kademel olarak önemli değişiklikler yapılmıştır. 1840-1864 arasında, klasik dönemdeki eyalet-sancak-kaza sistemi korunarak bazı eyaletlerin idari taksimatı değiştirilmiştir. İdari taksimatı değiştirilen eyaletler arasında, Tokat kazasının içinde bulunduğu Sivas eyaleti de yer almıştır. Yapılan değişiklik kapsamında Tokat kazası 1839-1864 arasında "Muhassıllık" ve "Müdürlük", 1864-1880 yılları arasında ise "Kaymakamlık" statüsünde idare edilmiştir³³. Tanzimat'ın uygulandığı tüm bölgelerde reformların halka anlatılması ve yeni vergi sisteminin uygulanabilmesi amacıyla "muhassıl" adı verilen memurlar gönderilmeye başlandığından, Tokat kazası da bir muhassıllık kabul edilerek 1840 yılı Ocak ayı başında Hâcegan-i Divân-i Hümayun'dan Hilmi Efendi ilk Tokat muhassılı olarak görevlendirilmiştir. Muhassıllığın 1842'de kaldırılmasından sonra kazalar "müdür" denilen memurlar tarafından idare edilmeye başlanmış olduğundan Tokat kazasının ilk müdürü olarak Mehmed Ağa tayin edilmiştir³⁴.

İncelememize konu olan Sivas eyaletine bağlı Tokat kazasının Temettüat sayımları 1844-45 (1261) tarihinde gerçekleştirilmiştir³⁵. Tokat ve civarında sayım işlerinin yürütülmesi için Anadolu Ordusu topçu binbaşlarından Mustafa Bey görevlendirilmiştir³⁶. Tokat temettüat defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde BOA. ML. VRD. TMT. d 14645-14775 numaralı kayıtlar arasında yer almaktadır³⁷. Çalışmamızın konusunu oluşturan Katolik Ermeni milletine ait Temettüat verileri ise 14682 numaralı defterde kayıtlıdır. Çift sütun olarak tertip edilmiş olup 45 sayfadan oluşan defter "Defter-i Katolikân" adını taşımaktadır. "Sivas Sancağı kazalarından Tokat kazasında kâin mahallelerde mütemekkin Millet-i Katolikânın arazi ve temettüatlarını mübeyyin defteridir" ifadesiyle başla-

yan defterin son sayfasında Katolik Ermeni kocabaşı³⁸'nin mührü ve 13 Safer 1262 tarihi bulunmaktadır³⁹.

A. Tokat Katolik Ermenilerinin Demografik Yapısı

1. Nüfus Miktarı ve İkamet Ettikleri Mahalleler

1844-45 Temettüat sayımlarının yapıldığı esnada Sivas eyaletine bağlı bir kaza olan Tokat, Osmanlılar zamanında farklı etnik köken ve dine mensup insanların asırlarca yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kent olmuştur. Çoğunlukta

- (32) Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleken*, Cilt: LIX, Sayı: 225 - Yıl: 1995 Ağustos, S. 396. Türkiye'de Temettüat defterlerini ilk defa Tefik Güran "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri" adlı çalışmasında kullanmıştır (Kütükoğlu, a.g.m., s. 396). Temettüat çalışmalarının diğer önde gelen araştırmacıları Yavuz Cezar, Mübahat Kütükoğlu, Musa Çadırcı, Abdülattif Şener ve Said Öztürk'tür. Son yıllarda Temettüat defterlerinden yararlanmak suretiyle çok sayıda bilimsel çalışma yapılmaktadır. 2014 yılı Ağustos ayı itibarıyla konu ile ilgili YÖK'te 117 adet tez çalışması kayıtlıdır. Bunların 115 tanesi Yüksek Lisans, 2 tanesi Doktor çalışmasıdır. Çalışmaların 18 tanesinin başlığında "Temettüat", 99 tanesinin başlığında ise "Temettuat" tabiri kullanılmıştır (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>). Bu tez çalışmalarının dışında çok sayıda müstakil kitap ve makale çalışması bulunmaktadır.
- (33) Ali Açık, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 2, Aralık 2003, s. 254.
- (34) Açık, a.g.m., s. 257.
- (35) Anadolu'da 1844 yılında başlanan nüfus tahrirlerinin hepsi 1845'te tamamlanamamıştır. Tamamlanamayan yerlerden birisi de Sivas Eyaletine bağlı Sivas Sancağı kazaları idi ki bunlar arasında Tokat kazası da vardı. Merkeze ulaşan Sivas eyaleti defterleri üzerine şöyle şerh düşülmüştü: "Liva-i mezbur kazalarının tekmlen temettüat pusulaları gelmemiş olduğundan sağcağa besap olunamamış olmağa şerh verildi" (Haydar Çoruh, "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 45, Mayıs-Haziran 2002, s. 667). Tokat kazası temettüat sayımlarının 1846 yılı Şubat ayında tamamlanmış olduğunu incelediğimiz defterin sonunda yer alan 13 Safer 62 (10 Şubat 1846) tarihinden anlıyoruz (BOA. ML. VRD. TMT. d-14682).
- (36) Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 3. Kısım, Tokat Matbaası 1951, s. 14.
- (37) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775 (553 sayfa). Rum milletine ait bilgiler 14676 (69 sayfa), Katolik milletine ait bilgiler 14682 (45 sayfa), Yahudi milletine ait bilgiler 14765 (11 sayfa) numaralı defterlerde yer almaktadır.
- (38) Gayrimüslimlerin, dini liderler dışında, Müslümanların âyan ve muhtarlarına benzer bir yetkili olup seçime göreve getiriliyorlardı. Muhtarlık örgütü kuruluca aynen muhtar seçiminde uygulanan kurallar doğrultusunda her mahalleye birer adet olmak üzere seçilmeye başlamışlardır (Çadırcı, a.g.e., s. 328).
- (39) Defterin son sayfasında yer alan yazının tam metni şöyledir: Kocabaşı olduğum Medine-i Tokat'da mütemekkin bilcümle Katolikân taifesinin emlak ve akar vesaireleri beyne'l ahali bâ irade-i uleniyi bu defa tahrir kılındıkda 175 hane ve 80.258 guraşa iblâğ ulduğuşu hilafdan âri olduğuşu ve vergi-yi seneviye-i sabıku dahi bervech-i bâlâ 18.530 buçuk guraş idüğünü mübeyyin işbu sened terkim ve i'ta kılındı. Fi 13 Safer Sene 62/10 Şubat 1846 (BOA. ML. VRD. TMT. d-14682).

olan Türkler yanında, Ermeniler, Rumlar ve XV. Yüzyılda İspanyadan gelen Yahudiler şehir nüfusunun ana unsurunu oluşturmuşlardır⁴⁰.

1455 tarihli Tokat tahrir defterlerine göre Tokat kenti 15. Yüzyılın ortalarında yaklaşık 2 bin Müslüman ve bin kadar da Hristiyan olmak üzere toplam 3 bin vergi yükümlüsü haneden oluşmaktaydı. Her ailede beş kişi olduğu kabul edilirse bu dönemde Tokat'ta vergiye tâbi 15 bin kişinin yaşadığı tahmin edilebilir⁴¹. Tokat nüfusunun 1520-30 arasında 8.354, 1571-80 arasında 13.282 ve 1646 yılında 21.219 kişi olduğu⁴² tahmin edilmektedir.

1831 yılı nüfus taksimatına göre 70 mahallede⁴³ yaklaşık 20 bin kişinin yaşadığı Tokat'ta, Müslümanların %84 (16.800 kişi), Zimmîlerin %15 (3000 kişi), Kıptilerin ise %1(200 kişi) oranında olduğu tahmin edilmektedir⁴⁴.

6 1844-45 yılında yapılan Temettüat sayımı 1831 nüfus sayımına göre daha kapsamlı yapıldığından bu sayımların yazıldığı Temettüat defterlerinden birçok eyalet ve sancağın nüfusları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Nüfusun tespiti bakımından nüfus defterleri derecesinde mühim değillerse de hüviyetleri itibarıyla bu defterler daha teferuatlı bilgi ihtiva etmektedirler⁴⁵. Temettüat sayımları sadece vergi mükellefi olan şahısları belirlediğinden bu sayımlarda hane hesabı ölçüt alınmıştır. Bu sayımlarda tespit edilmiş olan net hane sayısı ortalama beş kişi üzerinden genişletilerek hesaplanmıştır⁴⁶. Temettüat sayımlarına göre 19.640 kişiden ibaret olan Tokat kaza merkezinde, nüfusun % 54,40'ını Müslümanlar (10.685 kişi), % 33,93'ünü Gregoryen Ermeniler (6665 kişi), % 5,67'sini Rumlar (1115 kişi)⁴⁷, % 4,45'ini Katolik Ermeniler (875 kişi), % 0,96'sını Yahudiler (190 kişi) ve % 0,56'sını Kıptiler (110 kişi) oluşturmaktaydı⁴⁸. Diğer bir ifade ile Tokat kazasının 1844-45 yılında toplam nüfusunun % 54,4'ünü Müslümanlar, % 45,6'sını ise zimmîler oluşturuyordu.

Tablo 1. 1844-45'de Tokat kazası nüfusunun milletler bazında dağılımı.

Gruplar	Hane Sayısı	Nüfus	Nüfusa Oranı (%)
Müslüman	2137 ⁴⁹	10.685	54,40
Gregoryen Ermeni	1333	6.665	33,93
Rum	223 ⁵⁰	1.115	5,67
Katolik Ermeni	175 ⁵¹	875	4,45
Yahudi	38 ⁵²	190	0,96
Kıpti (Çingene)	22	110	0,56
Toplam	3928	19640	% 100

Temettüat kayıtlarına göre Ermeniler en büyük gayrimüslim grubu oluşturmaktadırlar. 17. Yüzyıldan itibaren Tokat ve civarında Cizvit misyonerlerinin faaliyetleri göz önüne alındığında, bölgede Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunmasının misyonerler açısından kolaylaştırıcı bir sebep olduğu anlaşılmaktadır. Temettüat sayımlarında, Katolik mezhebine geçmiş olan Ermeniler "Ermeni milleti" içerisinde değerlendirilmeyip, tasni-

(40) Açıklık, a.g.m., s. 260.

(41) Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005, s. 296; Ömer Lütfi Barkan ise 1455'te Tokat'ın nüfusunun 17.328 olduğunu ileri sürmüştür (Devlet İstatistik Enstitüsü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 2011, s. 5.).

(42) *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, s. 5.

(43) BOA. DH. NFS. d. nr. 2284.

(44) Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus" *TTK. Belleten*, C. XV, S. 60, TTK. Basımevi, Ankara 1961, s. 628. Enver Ziya Karal'ın yaptığı "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831" adlı çalışmada ve Devlet İstatistik Enstitüsünün hazırladığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927- Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 2011" adlı çalışmada da 1831 tarihli nüfus sayımında Tokat'ın nüfusuna dair bilgi bulunmamaktadır.

(45) Kütükoğlu, a.g.m., s. 395.

(46) Esasen Osmanlı hanelerinin ne büyüklükte oldukları kesin olarak bilinmemektedir (Halil İnalcık- Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 908). Osmanlı ailesi genellikle 4-7 kişiden oluşuyordu (Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2, IRCICA, İstanbul 1990, s. 483). Fakat çalışmamızda Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen ve genellikle kabul gören anlayışa göre her hanenin nüfusunun 5 kişiden ibaret olduğundan hareket ettik.

(47) Galip Eken'in değerli çalışmasında bu sayı 1110 olarak gösterilmektedir.

(48) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775; Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 15, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000, s. 157.

(49) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775; Eken, a.g.m., s. 157.

(50) BOA. ML. VRD. TMT. d-14676; Galip Eken, a.g.m., s. 157'de Rum hane sayısını 222 olarak göstermiştir. Ancak ilgili defter incelendiğinde ve defter sonunda Rum milleti kocabaşının mühürünü taşıyan yazıda bunun 223 olduğu görülmektedir. 3928 hane ortalama 5 kişi üzerinden hesaplandığında toplam nüfus da 19635 değil 19640 olarak değişmektedir.

(51) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(52) BOA. ML. VRD. TMT. d-14765.

fin etnik kökene göre değil mensup olunan din veya mezhebe göre yapılmış olmasından dolayı, ayrı bir cemaat olarak hesaplanmıştır. Eğer etnik kökene göre bir tasnif yapılmış olsa idi 1844-45 sayımında Tokat'taki Ermeni nüfusunun 7540 kişi ile %38,3 civarında olduğu görülecekti. Temettüat kayıtlarında Katolik Ermeni milletine mensup 175 hane de yaşayan yaklaşık 875 kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Tablo-1'de görüleceği üzere XIX. Yüzyılın ortalarında Katolik Ermenilerin oranı Tokat kazası toplam nüfusunun yüzde dört buçuğuna tekabül etmektedir.

XIX. Yüzyılın başlarından ikinci yarısına kadar geçen sürede Katolik Ermenilerin Tokat'ta hangi mahallelerde yaşamış olduklarını, kaç haneden ibaret olduklarını, mesleklerini, gelir ve giderleri gibi birçok bilgiyi de yine 1844-45 yılında yapılmış olan Temettüat sayımları başta olmak üzere çeşitli arşiv kayıtlarından tespit etmek mümkün olmaktadır.

Tablo 2. Katolik Ermeni hanelerinin mahalleler bazında dağılımı.

Sıra	Mahalle	1812 ⁵³	1844-45 ⁵⁴	1851 ⁵⁵
1	Cedid	20	16	25
2	Çilehane	12	13	12
3	Debbaghane-i Atik	1	1	1
4	Hoca Ahmed	46	52	46
5	Menice	13	14	13
6	Siyahpuş	9	9	9
7	Soğukpınar-ı Müslim	41	53	41
8	Su İçmez	1	1	1
9	Veled Ayas	2	2	2
10	Yar Ahmed	11	2	11
11	Yaşmeydan	2	12	2
Toplam		158	175	163

Tablo-2'de görüldüğü üzere, XIX. Yüzyılın başlarından ortasına kadar Katolik Ermeniler Tokat'ta on bir mahalle içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süre içinde mahalleler bazında hane sayılarında bazı değişimler olmasına rağmen şehirdeki toplam hane sayısında çok büyük değişikliğin olmadığı görülmektedir. Hane bazında en fazla

değişikliğin olduğu mahallelerin Soğukpınar-ı Müslim, Cedid, Yar Ahmed ve Yaşmeydan olduğu anlaşılmaktadır. 1844-45'te en fazla Katolik Ermeni nüfusunun yaşadığı mahalleler Soğukpınar-ı Müslim (53 hane) ve Hoca Ahmed (52) iken en az Katolik nüfusun bulunduğu mahalleler Debbaghane-i Atik (1 hane) ve Su İçmez (1 hane) mahalleleridir⁵³.

Mahalle adlarından da anlaşılacağı üzere Katolikler çoğunlukla Müslüman mahallelerinde yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da Müslüman ve gayrimüslim halkın yerleşimi bazı koşullara bağlanmıştı. Buna göre Osmanlı şehirlerinde belirli mahallelerde aynı dinden, mezhepten ve soydan olanlar yaşarken, zamanla bu özellik değişmeye başlamış gayrimüslimlerin de Müslüman mahallesine yerleştikleri olmuştur⁵⁶.

1455 tarihli tahrir defterlerinde Tokat'ta 48'i Müslüman⁵⁸, 6'sı Hristiyan ve 2'si karışık olmak üzere toplam 56 mahalle bulunmaktaydı. Tokat, 1642'de 71 mahalle⁵⁹, 1772'de 75 mahalle, 1808-10'da 76 mahalle⁶⁰, 1812-13'te 76 mahalle⁶¹, 1814'te 73 mahalle⁶², 1818'de 80 mahalle⁶³ ve 1838'de 77 mahallesi bulunan büyük bir kent görünümündeydi⁶⁴. Hristiyanlar daha az mahallede ve genellikle şehir merkezinde otururken

(53) Uğur Demir, "Cizvitlerin Tokat'taki Faaliyetleri", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu Bildirileri, 1-3 Kasım 2012, C. 1, s. 101.

(54) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14682 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Temettüat Defterleri). Ayrıca bkz: Eken, a.g.m.; Açıklık, a.g.m.

(55) Beşirli, a.g.e., s. 304-306; Cinlioğlu, a.g.e., 3. Kısım, s. 23-26.

(56) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(57) Suraya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1998, s. 165-166.

(58) Ahmet Şimşirgil, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S.1, s. 87.

(59) Mehmet İpşirli, "XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 63.

(60) Hasan Demirtaş, *12 Numaralı Tokat Şer'iyce Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007, s. 44.

(61) Murat Hanılçe, *16 Numaralı Tokat Şer'iyce Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009, s. 52-53.

(62) Yücel Özkaya, "1844-1847 Arasında Tokat'da Yapılan Düzenlemeler", *I. Uluslararası Plevne Kabramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Nisan 2000, Tokat 2004, s. 222.

(63) BOA. MŞH. ŞSC. d-8389. s. 106-107 (24 Numaralı Tokat Şer'iyce Sicili Defteri).

(64) Beşirli, a.g.e., s. 300.

Müslümanlar şehrin dışında yeni kurulan daha küçük mahallelerde yaşamaktaydılar. Çünkü fetih hareketinden sonra şehir yeni kurulan mahallelerle genişlemiş ve yeni yerlere Müslüman nüfus iskân edilmiştir⁶⁵. XIX. Yüzyılın ortalarında yeni mahalle kurulmuş, çoğalan nüfus mevcut mahallelerde iskân edilmiştir. 1840-1860 arasında ise Tokat kaza merkezinin 73 mahalleden meydana geldiği görülmektedir⁶⁶.

Tokat kazasının nüfusunu oluşturan Müslim ve zimmî grupların XIX. Yüzyılın ortalarında şehirde çoğu mahallelerde karışık olarak yaşamakta oldukları, birbirlerine komşu evlerde oturdukları ve ticari ilişkilerde buldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı Müslim ve zimmî gruplarının birbirinden kopuk birer toplum olmaktan ziyade birbirleriyle kaynaşmış vaziyette olduklarını söylemek yanlış olmaz⁶⁷.

1844-45 Temettüat kayıtlarına göre Tokat kazasında toplam 73 mahallenin⁶⁸ 40 tanesinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karışık olarak ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Müslümanların bu 73 mahallenin 52'sinde, Ermenilerin 51'inde, Rumların 16'sında, Katolik Ermenilerin 11'inde, Yahudilerin 5'inde ve Kiptilerin (Çingene) 2'sinde hanelerinin olduğu tespit edilmektedir⁶⁹. Müslüman nüfusun en yoğun olduğu mahalle *Çay-ı Müslim* (190 hane), Ermenilerin en yoğun olduğu mahalle *İçme Su* (100 hane), Rumların en kalabalık olduğu mahalle *Kâbe-i Mescid* (60 hane), Katoliklerin en yoğun yaşadıkları mahalle *Soğukpınar-ı Müslim*'dir (53 hane). Yahudiler genellikle *Hoca İbrahim* mahallesinde (20 hane) ikamet ederlerken Çingeneler 10 hane ile *Mihmad-ı Hacib Hacı Hasan Bölüğü*'nde toplanmış idiler⁷⁰. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun karışık olarak yaşadığı en kalabalık mahalle 251 haneden oluşan *Hoca Ahmed* Mahallesi olup mahallede hanelerin milletler bazında dağılımı şöyledir: Müslümanlar 93 hane, Gregoryen Ermeniler 97 hane, Rumlar 9 hane, Katolik Ermeniler 52 hane⁷¹.

2. Kullanılan Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında onun adı ve sıfatları gelmektedir. Soyadının kullanılmadığı düşünüldüğünde şahısların ad ve sıfatlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Misyoner Lennep, Türkler ve Ermeniler arasında kişiler için kullanılan sıfat ve lakaplar konusunda çok büyük benzerlik olduğunu söylemiştir. Lennep, iki toplumda da aile adının olmasını örnek olarak zikreder. Ona göre, aynı isimdeki kişileri birbirinden ayırt edebilmek için farklı bölgelerde çeşitli adetler geliştirilmiştir. Müslim veya gayrimüslim olmasına bakılmaksızın insanların isimlerinin yanında işi ya da mesleği de söylenmektedir. Kişilerin fiziksel özelliklerine veya vücudunun belirgin bir özelliği ya da iyi bilinen bir karakter özelliğine göre lakap takılmaktadır. Aynı özellik Ermeniler için de geçerlidir. Ermeniler arasında görülen bir âdet ise babasının adından bir soyadı türetmek olup, mesela Agopoğlu Artin veya Ohan Boğosoğlu denildiği gibi Türklerde de Halioloğlu Ahmet, Osmanoğlu Ali gibi isimler verilmekte, ayrıca Topal Hasan, Mecnun Ömer gibi lakaplar da kullanılmaktadır. Türklerde olduğu gibi Ermenilerde de görülen bu özellik toplumsal etkileşimin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir⁷².

İncelediğimiz defterde akrabaların alt alta yazıldığı gibi aynı mahalle içerisinde farklı yerlerde veya başka mahallede yazıldıklarına da rastlamaktayız. Bu aile adlarından hareket ederek mahallelerdeki akraba olan haneleri belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Tokat Katolik Ermeni hane reislerinin adları, bazen “Şahbazoğlu Kuyumcu Ohannes” ve “Hallaç oğlu Ohan” şeklinde babasının lâkabı ve mesleği, bazen “Garabet oğlu Artin”,

(65) *a.g.e.*, s. 296.

(66) Açıkeli, *a.g.m.*, s. 254.

(67) Rifat Özdemir, “Tokat'ta Ailenin Sosyo Ekonomik Yapısı”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 139-140.

(68) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

(69) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

(70) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

(71) BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

(72) Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 218.

“Üçkızların Mardiros” gibi sadece baba adı ve aile adı kullanılarak yazılmıştır. Bazen de “Topal Oseb”, “Tombul Filibos” gibi fiziki durum belirten sıfatlarla kullanılmıştır. Bunların dışında, “Bafralıoğlu”, “Gürünlüoğlu”, “Niksarlı”, “Konyalı”, “Erzurumlu”, “Sivaslı” gibi memleket adı belirten kullanımlara da sıkça rastlanmaktadır. 175 hane içerisinde bir tane de “Keşişoğlu Boğos” gibi dinî mahiyet taşıyan kullanım bulunmaktadır. Şahısların tasvirinde çoğunlukla mesleklerin belirleyici olduğu görülmektedir⁷³. Temettüat defterleri, bölgede kullanılan kişi adlarının çeşitliliği hakkında da bilgiler vermektedir. Gayrimüslimlerin kullandıkları adlar arasında Ferhat, Arslan gibi Türk adlarına ve topal, tombul, kara, mecnun gibi Türklerin kullandıkları lakaplara da rastlanılmaktadır⁷⁴.

Tokat Katolik Ermenileri arasında en fazla kullanılan hane reisi isminin 32 kişi ile Boğos⁷⁵ olduğu görülmektedir. Diğer vergi mükellefi kişilerin adlarının da şunlar olduğu tespit edilmiştir: Ohan: 27 kişi, Bedros: 20 kişi, Oseb: 17 kişi, Ohannes: 12 kişi, Artin: 11 kişi, Agop: 10 kişi, Garabet: 9 kişi, Filibos: 5 kişi, Mardiros: 4 kişi, Mıgır: 4 kişi, Manuk: 3 kişi, Moses: 3 kişi, Morik: 3 kişi, Abraham: 2 kişi, Enrü?: 2 kişi, Kevork: 2 kişi, Kırkor: 2 kişi, Mıgırdıç: 2 kişi, Asadek: 1 kişi, Ferhad: 1 kişi, Ergoryas: 1 kişi, Esail: 1 kişi, Gabriyel: 1 kişi⁷⁶.

Vergi mükellefi hane reisleri açıklanırken, kullanılan lakaplar o ailenin geleneksel olarak devam eden veya daha önce etmiş olan mesleğine de işaret eder nitelikte olabilmektedir. Bu özelliğe sahip birçok aile bulunduğu görülmektedir. İncelediğimiz defterde Tokat Katolik Ermeniler arasında en fazla kullanılan aile adı ve lakaplar arasında “Tamaroğlu” ilk sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla şu aile adları ve lakaplar takip etmektedir: Kurubaloğlu, Kalıpçioğlu, Altunoğlu, Kellecioğlu, Penbecioğlu, Batmanoğlu, Hallaçoğlu, Filibosoğlu, Kazazoğlu, Çotaloğlu, Kötenoğlu, Bakkaloğlu, Şahbazoğlu, Tanburaoğlu, Çuhacioğlu, Boyacioğlu,

Turşucuoğlu, Kasapoğlu, Demircioğlu, Mıhçıoğlu, Düğmecioğlu, Terzioğlu, Eskicioğlu, Havlucuoğlu, Balıkçioğlu, Aşçioğlu, Kürekçioğlu, Tokmakçioğlu, Kürkçüoğlu, Kınacioğlu, Mihçioğlu, Çubukçuoğlu, Kadifeoğlu⁷⁷. 175 hane Katolik Ermeni aile reisinden 163 kişisi için “oğlu” tabiri kullanılırken 1 kişi için “veledi” tabiri kullanılmıştır. Geriye kalan 11 kişi için ise herhangi bir tanımlayıcı aile ismi kullanılmayıp doğrudan hane reisinin adı kullanılmıştır⁷⁸.

3. Meslekî Dağılım

Tokat XIX. Yüzyılın ortalarına kadar uzun bir süre ticaret hacmi ve kalitesi bakımından Osmanlı Devleti’nin önde gelen şehirleri arasında yer almıştır. Sinaî ve ticari canlılık 18. Yüzyılda en yüksek düzeye ulaşmıştı. 1701’de Erzurum’dan İzmir’e kadar gezen batılı seyyah Tournefort’un “*Tokat, Küçük Asya ticaretinin merkezi sayılmalıdır*”⁷⁹ sözü bunu destekler niteliktedir. 1772’de Tokat’ta 46 çeşit meslek yapılmaktaydı. Bu meslekler; dericilik ile ilgili meslek kolları, maden işleme ile ilgili meslek kolları, dokumacılıkla ilgili meslek kolları, besin maddeleri ile ilgili meslek kolları, bina yapımı ile ilgili meslek kolları ve diğer esnaf kollarına ayrılmıştı⁸⁰.

1827 yılında Tokat’ta 62 çeşit meslek icra edilmekte olup bu mesleklerin icra edildiği iş yeri sayısı 1349’dur. Esnaf grupları arasında 111 adet ile Hallaç ve Dikiciler ilk sırada, 87 adet ile kazaz ve İpekçiler ikinci sırada, 55 adet ile Kazancılar üçüncü sırada ve 50 adet ile Terziler dördüncü sırada yer almak-

(73) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(74) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(75) Ermeni milleti arasında yaygın olarak kullanılan Boğos ismi Fransızca kullanılan Paul ile aynı isimdir (Andre Sernin, *Tokatlı Yetvart’ın Aamları*, Çev: Anais Martin, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 24).

(76) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682; 1812-13 tarihli Tokat Şer’iye Sicili’nde en fazla geçen Ermeni isimleri ise Boğos, Artin, Ohan, Ohannes, Bedros, Serkiz ve Avadik’tir (Hanılçe, a.g.t., s. 66).

(77) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(78) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(79) Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi Ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 145-147.

(80) Beşirli, a.g.e., s. 158; Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat Matbaası 1950, s. 91.

taydı⁸¹. Dericilik, bakırcılık ve dokumacılıkla ilgili esnaf grupları Tokat'ta daha geniş yer tutuyordu. Pamuklu dokuma, boya ve basma imalatında gayrimüslimlerin daha fazla temsil edildikleri görülmektedir. 1690'da 2541 cizye mükellefinden 1065'inin dokumacı, basmacı, boyacı, iplikçi, pamukçu ve bükücü oldukları görülmektedir⁸². Boyacı ve basmacı esnafının tamamı gayrimüslim idi⁸³. İşkolları Tokat kazası sosyal yaşamına da yansımış olup birçok mahallenin adını şehirde icra edilen mesleklerden aldığı görülmektedir. Çaşnigir, Akdeğirmen, Debbağhane-i Atik, Debbağhane-i Cedid, İplik Pazarı, Keçeciler ve Güzel Aşçı buna örnek gösterilebilir. Yine kentte icra edilen mesleklerin aile adı olarak kullanıldığı da incelediğimiz Tokat Temettüat defterlerinde görülmektedir⁸⁴.

Osmanlı ülkesinde sosyal ve kültürel olarak huzur içinde yaşayan Ermenilerin ekonomik düzeyleri genellikle yüksek olduğundan bu memnuniyet çerçevesinde Türk-Ermeni ilişkileri olumlu seyrini uzun süre devam ettirmiştir. Misyoner Lennep'in bildirdiğine göre Tokat'ta gayrimüslimler, servetlerini mücevher ve pahalı elbiselere yatırır ve bunlar sağlam kutularda saklanırdı. Kimi zenginler bazen servetlerini kiliselere götürüp teslim ederlerken bu durumun bazen istismar edilebildiği anlaşılmaktadır⁸⁵.

1840'ta (1256) tutulan Temettüat kayıtlarında hane reislerinin meslekleri yazılmayıp, resmî görevliler dışında, sadece eşkâl verilirken 1844-45 (1261) kayıtlarında hane reislerinin mesleği yazılmıştır. Bu kayıtlardan hareketle şahısların meslekleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. 1844-45'te Tokat'ta mevcut 3928 haneden 2073'ünün esnaflıkla uğraştığı görülmektedir. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslim gruplarda da esnaflık, nüfusun yarıya yakınına oluşturmaktadır. Bu oran Müslümanlarda %47,5, gayrimüslimlerde ise %57,8'dir.

Gayrimüslimler arasında; 1333 hane Gregoryen Ermenilerin 811 hanesi, 223 hane

Rumların 128 hanesi, 175 hane Katolik Ermenilerin 56 hanesi, 38 hane Yahudilerin 25 hanesi, 22 hane Kıptilerin 19 hanesi esnaflıkla uğraşmaktaydılar⁸⁶. Deri-dokuma kolu sektörler arasında %42,4 ile önde gelmektedir. Cemaatler bazında ise %70'lik oranla Katolik Ermeniler bu sektörü ellerinde bulundurmaktadırlar. Rumların ve Yahudilerin gıda sektöründe, Ermenilerin inşaat ve metalürji sektöründe, Müslümanların ise hizmet sektöründe önde oldukları anlaşılmaktadır⁸⁷. Tüccarlıkta da Katolik Ermenilerin %6,2 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre gayrimüslim cemaatinden hiç kimse rençberlikle uğraşmamaktadır ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bağıcılık yapmaktadırlar. Katolik Ermenilerin %50,3'ünün bağlarının olduğu tespit edilmiştir⁸⁸.

Temettüat kayıtlarına göre, Tokat kazası mahallelerinde yaşayan 175 hane Katolik Ermenilerin mesleki dağılımına bakıldığında 56 hanenin esnaf, 11 hanenin tüccar, 43 hanenin ücretli çalışan, 4 hanenin resmî görevli olarak geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır⁸⁹. Katolik nüfusun 18 hanesinin çalışamaz durumda⁹⁰, 5 hanesinin yetim, 19 hanesinin fukara olduğu görülmektedir. 17 hanenin ise mesleği belirtilmemiştir. Müslümanlara göre gayrimüslimler arasında kendilerinden vergi

(81) İş kollarının adını ve sayısını gösteren tam liste için bkz: Çadircı, *a.g.e.*, s. 133-135; Cinlioğlu, *a.g.e.*, 3. Kısım, s. 144-147.

(82) Genç, *a.g.m.*, s. 154-155.

(83) Beşirli, *a.g.e.*, s. 159.

(84) *BOA. ML. VRD. TMT. d-14682*.

(85) Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s.218.

(86) Tanzimat döneminde Tokat kazasında nüfusun mesleki yapılanmasını farklı yönleriyle karşılaştıran ve reaya grupları arasındaki karşılaştırma hakkında geniş bilgi için bkz. Galip Eken "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 15, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000, s. 155-169.

(87) Eken, *a.g.m.*, s. 163.

(88) Eken, *a.g.m.*, s. 161.

(89) 1879'da Tokat'ın liva olması ve yeni idari örgütlenmeyle yeni memur sınıfının oluştuğunu görüyoruz (Beşirli, *a.g.e.*, s. 296). 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahval İdaresi kapsamında tutulan Sicill-i Ahval Defterlerinde kaydı bulunan 130 Tokatlı memurun 116'sının Müslüman, 13'ünün Ermeni ve 1'inin Rum olduğu tespit edilmiştir. Bu memurlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ümmühan Uğurlu, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Tokatlı Devlet Adamları*, Özdelek Matbaası, Tokat 2014.

(90) Bu durumda olanlar; defterde müsinn (yaşlı), alil (hasta), amelmande (iş göremez), mecnun, sail (dilenci), adem-i iktidar, uğrak (felçli) vb. olarak kaydedilmişlerdir (*BOA. ML. VRD. TMT. d-14682*).

Tablo 3. *Katolik Ermenilerin İş Kolu Dağılımı*⁹¹.

Sıra	Mahalleler	Hane	Esnaf	Tüccar	Ücretli	Görevli	Çalışmaz	Yetim	Fakir	Mesleksiz	Diğer
1	Cedid	16	5	1	7			1		2	
2	Çilehane	13	6	1	3		1	1		1	
3	Debbaghane-i Atik	1			1						
4	Hoca Ahmed	52	21	1	11	1	7	1	7	2	1
5	Menice	14	5	1	4	1	1		1	1	
6	Siyahpuş	9	3	1	3		1		1		
7	Soğukpınar-ı Müslim	53	9	5	10	2	6	2	9	9	1
8	Su İçmez	1	1								
9	Veled Ayas	2	2								
10	Yar Ahmed	2		1	1						
11	Yaşmeydan	12	4		3		2		1	2	
	Toplam	175	56	11	43	4	18	5	19	17	2
	%	100	32	6.2	24.6	2.3	10.3	2.3	10.9	9.7	1.1

talep edilmeyecek durumda olanların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanların %4'ü, Ermenilerin %4,3'ü, Rumların %7,2'si, Katolik Ermenilerin %10,9'u ve Yahudilerin %2,6'sının bu kategoride olduğu tespit edilmektedir.

B. Tokat Katolik Ermenilerinin Ekonomik Yapısı

1. Sanayi ve Ticaret

Şehirlerdeki toplum ilişkileri ve yaşam standartlarını açıklarken üzerinde durulması gereken özelliklerden birisi ekonomik faaliyetlerdir. Bir toplumun ekonomik yapısı ve faaliyetleri; sanayi, ticaret ve zanaat, tarım ve hayvancılık gibi ana bölümlerden oluşmaktadır. Osmanlılarda sanayi ve ticari faaliyetler genellikle şehirlerde toplanmıştır. Fakat tarımsal faaliyetler tamamen şehir dışında kalmış değildir. Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım, şehirlerin de ekonomik faaliyetleri içerisinde yer almıştır⁹². Mesela Tokat kazasının Müslüman mahallelerinde tarla ve bahçe tarımıyla uğraşıldığı ama gayrimüslimlerin tarımsal faaliyet yapmadıkları defterler-

de mesleği rençber olan hiçbir gayrimüslimin bulunmamasından anlaşılmaktadır. Yalnız, ihtiyaçlarını karışılmak üzere gayrimüslim hanelerin yarısından fazlasının az ya da çok bağıcılıkla iştilig ettikleri yine defterlerde görülmektedir. Aşağıda ziraat ve tarım gelirleri arasında göstereceğimiz üzere; gayrimüslimler dokuma, basma, boyacılık gibi iş kollarını tamamen ellerinde bulundurduklarından, bu sektörlerde kullanmak üzere, boya hammadresi olan *cebri* adı verilen bir bitki yetiştirmişlerdir. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvan yetiştiriciliğinin de bazı gayrimüslim mahallelerinde yapıldığı görülmektedir.

XIX. Yüzyılın ortalarında Tokat'taki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyet olarak zanaat ve ticaret alanında yoğunlaştıklarını söyleyebiliriz. Tokat'ta Sanayi ve ticaretin genel olarak tekstil, deri işlemeciliği ve bakkal işlemeciliğine dayandığı görülmektedir. Şehirde çok sayıda dokuma ve basma atölyesinin, debbaghanelerin ve kalhanenin varlığı Tokat'ın önemli bir sanayi merkezi olduğuna

(91) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682; Eken, a.g.m., s. 169.

(92) Selim Özcan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", OTAM, S. 30, Güz 2011, s. 159.

delalet etmektedir. Doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması hasebiyle Tokat'ta ticari faaliyetlerin de, 18. Yüzyıldaki kadar olmasa da, hâlâ canlı olduğunu söylemek mümkündür. Dokumacılık ve Basmacılık gibi iş kollarının büyük atölyelerde mi yoksa küçük el tezgâhlarında mı yapıldığını Temettüat defterlerinden tespit edemiyoruz ancak hane reislerinin bu iş kolundan sağladıkları gelirlere bakarak bu iş yerlerinin büyüklüklerinin farklı olduğunu tahmin edebiliriz.

Tablo 4. Katolik Ermenilere ait gelirlerinin kaynaklara göre dağılımı (Kuruş).

Esnaflık ve Ticaret	Tarım	İşçilik	Kira	Hayvancılık
38 bin	36 bin	5 bin	750	700

1844-45'te Tokat'ta vergi mükellefi olan Katolik Ermeni hane reislerinin 80 bin kuruş olan toplam gelirlerinin yaklaşık olarak 38 bin kuruşunun esnaflık ve ticaretten elde edildiğini tespit ediyoruz. Esnaf grupları arasında sayı bakımından en fazla olan terzi iken ticaret erbabı arasında abacı tüccarlığı başta gelmektedir. Toplam gelirlerin yaklaşık olarak 36 bin kuruşu tarımdan elde edilmiştir. Tarım gelirleri içerisinde *cebri* bitkisinden elde edilen gelir 17 bin kuruş, *bağcılıktan* elde edilen gelir 15 bin kuruş ve *buğday* üretiminden elde edilen miktar 3 bin kuruş civarındadır. Ücretli işçilikten elde edilen gelirler 5 bin kuruş olup terzi ve abacı işçiliği ile hizmetkârlık ön sırada gelmektedir. Dükkân ve ev kiralarından sağlanan yıllık gelirin yaklaşık 750 kuruş civarında olduğu görülmektedir. Diğer bir gelir kaynağı ise bazı mahallelerde yapılan hayvancılık olup bu kalemden elde edilen gelirler 700 kuruşa yaklaşmaktadır. Bu gelir kaynağının düşük bir orana sahip olmasından hareketle hayvancılığın Katolik Ermeniler tarafından bir meslek ya da gelir kaynağı olarak yapılmadığını, kendi ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla yapıldığını söylemek mümkündür.

Katolik Ermenilerin yıllık gelirleri 80 bin kuruş civarında olup hane bazında düşünüldüğünde yıllık ortalama her hanenin 458 kuruş gelirin olduğu öngörülebilir. Bu du-

rumda 11 Katolik Ermeni mahallesinden altı tanesinin ortalama gelirin üzerinde, beş mahallenin ise ortalama gelirin altında bir paya sahip olduklarını görmekteyiz. Hane başına 1193 kuruş ile en yüksek ortalama yıllık gelire sahip mahallenin Yar Ahmed, hane başına 117 kuruş ile en düşük ortalama yıllık geliri olan mahallenin ise Yaşmeydan olduğu anlaşılmaktadır.

Katolik Ermenilerin yıllık vergileri 18.530 kuruş civarında olup hane bazında düşünüldüğünde yıllık ortalama her hanenin 106 kuruş vergi verdiği tahmin edilebilir. Bu durumda 11 mahalleden altı tanesinin ortalama vergi miktarının üzerinde, beş tanesinin de ortalama vergi miktarının altında vergi yükünün olduğu anlaşılmaktadır. Hane başına 376 kuruş ile en yüksek vergi yükümlüsü mahallenin Yar Ahmed, hane başına 57 kuruş ile en düşük vergi mükelleflerinin ikamet ettiği mahallenin ise Yaşmeydan olduğu görülmektedir. Buna göre 11 mahalle içerisinde en zengin mahallenin Yar Ahmed, en fakir mahallenin ise Yaşmeydan olduğu ortaya çıkmaktadır. Gelir ve vergi miktarlarının haneler bazında ortalama dağılımına bakarak Katolik Ermenilerin *orta balli* diyebileceğimiz bir ekonomik yaşantılarının olduğunu söyleyebiliriz. Şahıslar bazında ise en varlıklı kişi, yıllık ortalama 9 bin kuruş gelire ve 1580 kuruş vergi yüküne sahip olan Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden Filibosoğlu Avrupa tüccarı ve mübayaacı Boğos'dur⁹³.

(93) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682. Bu şahsın beratlı Avrupa tüccarı olduğu anlaşılmaktadır. Beratlı tüccarlık 18. Yüzyılda kurumsallaşmıştı. 1802'de Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlara Avrupa ile ticaret yapmak şartıyla imtiyazlar verilmiş ve bu kişiler Avrupa tüccarı olarak adlandırılmıştır. Böylece Osmanlı tebaası gayrimüslimler de müstemin tüccara tanınan imtiyazlardan yararlanarak ithalat ve ihracatta %3 gümrük vergisi ödemeye başlamışlardır. Fakat birçoğu devletin kendilerine tanıdığı hak ve kolaylıklarla yetinmeyip yabancı uyruğuna geçmeyi daha kârlı buluyorlardı. Beratlı Avrupa tüccarı, Hayriye tüccarı uygulaması ve yasaklamalar bu girişimi engellememiştir (Çadırıcı, a.g.e., s. 356). 1815'te Tokat'ta 18 Avrupa tüccarı ve 30 tane de hizmetkâr (tüccar tebaası) ticaret yapıyordu. Tokatlı Filibosoğlu Filibos'ta 1821'de Avrupa tüccarı beratı verilmiştir (Cinlioğlu, a.g.e., 3. Kısım, s. 105). İncelediğimiz defterde adı geçen Filibosoğlu Boğos'un bu aileden geldiği muhtemeldir. Aynı defterden anlaşılacağına göre Tokat Katolik Ermenileri arasında, adını zikrettiğimiz kişiden başka üç tane daha Avrupa tüccarı bulunmaktadır. 1831 yılında Tokat'ta 17 tüccara daha Avrupa, İran ve Hindistan ile ticaret yapmak koşulu ile Avrupa tüccarı beratı verildiği görülmektedir (Cinlioğlu, a.g.e., 3. Kısım, s. 165). Bu tüccarlar, çoğunluğu Sulu Sokak'ta (Tahte'l-kal'a çarşısı) bulunan çok sayıda han ve esnaf çarşısında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Beşirli, a.g.e., s. 148).

Tablo 5. Katolik Ermenilere ait gelirlerin mahalleler bazında dağılımı (Kuruş)

Maballe	Hane	Gelir	Ortalama	Seviye
Cedid	16	6019	376	Altında
Çilehane	13	6124	471	Üstünde
Debbağhane-i Atik	1	217	217	Altında
Hoca Ahmed	52	14820	285	Altında
Menice	14	12201	871.5	Üstünde
Siyahpuş	9	6137	682	Üstünde
Soğukpınar-ı Müslim	53	30174	569	Üstünde
Su İçmez	1	600	600	Üstünde
Veled Ayas	2	720	360	Altında
Yar Ahmed	2	2386	1193	Üstünde
Yaşmeydan	12	2124	177	Altında
Toplam	175	80.258	458,5	

2. Arazi Kullanımı ve Ziraat

Temettüat defterlerinden, tahriri yapılan bölge halkının tarla, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerinin nitelik ve nicelikleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bunlardan ahalinin ekip biçtiği arazinin miktarını, arazinin verimliliğini, yetiştirilen ürün çeşitlerini, bölgenin iklimini, dolayısıyla da bölge halkının gelir düzeyi ve refah seviyesini tahmin etmek mümkün olmaktadır. Defterlerde hane reisinin üretim yaptığı ekili tarlalar, “mezru tarla”, nadasa bıraktığı tarlalar “herk tarla”, ekilmeyen tarlalar hâli (boş) ve kiraya verilen tarlalar “ıcarda” olarak kaydedilmiştir. 1840 ve 1844-45 Temettüat sayımlarının menkul ve gayrimenkullerin kaydı açısından bazı farklılıklarının olduğu bilinmektedir. 1840’ta tarla, bağ, bahçe gibi arazilerin dönüm olarak yüzölçümü, ev, dükkân, kahvehane gibi binaların ise adedi ile altında değerleri yazılmışken 1844-45 sayımında vergiye esas olacak yıllık gelir temel alındığından gayrimenkullerin “hasılat-ı senevisi” kaydedilmiştir.

Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Tokat kazasında Katolik Ermenilerin, diğer gayrimüslim unsurlar gibi, mesleki anlamda tarımla uğraşmadıklarını ancak bağcılık ve cehri üretimi ile iştigal ettiklerini tespit edebiliyoruz. Katolik Ermenilerin toplam 418 dönüm ekilebilen arazileri, 31 dönüm de herk arazileri olmak üzere toplam 449 dönüm ara-

zilerinin olduğu görülmektedir. Bu da hane başına ortalama 2,5 dönüm gibi düşük bir miktarda⁹⁴ arazi düştüğünü göstermektedir. Mezru tarlaların en fazla olduğu mahalle 37 dönüm ile Soğukpınar-ı Müslim’dir. Bağcılığın en fazla yapıldığı mahalle 67 dönüm ile yine Soğukpınar-ı Müslim iken cehri yetiştiriciliği 42 dönüm ile en fazla Hoca Ahmed Mahallesinde yapılmıştır. Toplam arazi miktarının 188 dönümü bağcılık, 140 dönümü cehri ekimi ve 120 dönümü de buğday ekimi için kullanılmıştır. Dönüm başına gelir ortalamalarına bakıldığında ise 127 kuruş ile cehri bitkisinin başta gelen ekonomik değere sahip tarım ürünü olduğu görülmektedir. Bağcılıktan dönüm başına 82,5 kuruş gelir elde edilebilen buğday tarımından dönüm başına sadece 37 kuruş gelir sağlandığı anlaşılmaktadır.

Katolik Ermenilerin Tokat dışında, merkeze yakın bazı köylerde de arazilerinin olduğu görülmektedir. Deftere göre; Siyahpuş mahallesinden bir kişinin Komanat (Gümenek) nahiyesine bağlı Geksi köyünde, Menice mahallesinden bir kişinin Kazabad kazasına bağlı İzbesti köyünde, Menice mahallesinden bir kişinin Komanat nahiyesine bağlı Geksi köyünde, Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden bir kişinin Komanat nahiyesi-

(94) Osmanlı Devletinde yüzölçümleri 10 dönümden az olanlar küçük, yüzölçümleri 10-50 dönüm arasında olanlar orta, yüzölçümleri 50 dönüm ve daha fazla olanlar ise büyük işletme olarak kısımlandırılmıştır (Tevfik Güran, 19. *Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 82).

Tablo 6. Arazi kullanımı ve tarım gelirlerinin dağılımı (Dönüm-Kuruş)

Mahalle	Mezru Tarla		Herik Tarla		Bağ		Cebri	
Cedid	8	369	5		26.5	2847	1	103
Çilehane			10		10.5	900	15	2918
Debbağhane-i Atik								
Hoca Ahmed	13	564	3		35	3827	42	7029
Menice	5	361	5		28	1506	27	3137
Siyahpuş	20	1054			5	670	17	1331
Soğukpınar-ı Müslim	37	729			67	4112	18.5	2160
Su İçmez							1.5	Yeni
Veled Ayas					2	300		
Yar Ahmed	3	99	4		8	884.5		
Yaşmeydan	3		4		6	473	18	998
Toplam Dönüm	89		31		188		140	
Toplam Hasılat		3176				15.520		17.675

ne bağlı Geksi köyünde arazisinin olduğu tespit edilmektedir. Yine Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden bir kişinin Komanat nahiyesine bağlı Kocacık köyünde, Hoca Ahmed mahallesinden bir kişinin Kazabad kasabasına bağlı Biskincik köyünde, Hoca Ahmed mahallesinden bir kişinin Komanat nahiyesine bağlı Geksi köyünde, Hoca Ahmed mahallesinden bir kişinin Kazabad kazasına bağlı Taşlıçiftlik köyünde arazisinin olduğu anlaşılmaktadır. Yar Ahmed mahallesinden bir kişinin Komanat nahiyesine bağlı Kırkoros köyünde⁹⁵, yine Yar Ahmed mahallesinden bir kişinin ise Komanat nahiyesine bağlı hem Kırkoros hem de İzbesti köylerinde arazisinin olduğunu görüyoruz⁹⁶. Yani on kişinin on bir köyde arazisi mevcut olup bu arazilerin kaç dönüm büyüklüğünde olduğu, bu arazilerde ne yetiştirildiği ve arazilerin yıllık ne kadar gelir getirdiği konusunda defterde herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Katolik Ermenilerin şarap ve pekmez üretiminin temel hammaddesi olan üzüm ihtiyacını karşılamak için ciddi oranda bağcılıkla uğraştıklarını görüyoruz. Toplam arazi miktarı içinde en fazla payın bağcılığa ayrılmış olması Tokat'ta şarap üreticiliğini önemli bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Tokat'ta bugün birçok mevkiinin adında *bağ* bulunması ve bu

adların geçmiş yüzyılda da kullanılmış olması bu faaliyetin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Beybağları, Kaşıkçıoğlu bağları, Malkayası bağları, Diren bağları, Sepetçioğlu bağları, Topçubağı ve Küçük Gesi bağlarının XIX. Yüzyıl sonları ve XX. Yüzyıl başlarında Tokat'ın en meşhur bağları olduğu, Ermenilerin bu bağlar içerisinde köşklarinin olduğu hatıralarda ifade edilmektedir⁹⁷. Bu bağlarda altı çeşit üzüm üretilmiş olup Kömüş ciciği ve Başparmak adlı üzüm cinsleri rakı yapımında, Papazbaşı ve Kazova adlı üzüm cinsleri şarap yapımında ve Sarıkız adlı üzüm cinsi de pekmez yapımında kullanılmıştır⁹⁸.

Katoliklerin üretimini yaptıkları tarım ürünleri arasında yer alan *cebri* ise üzerinde

(95) Kırkoros ya da Korkoros, Tokat'ın on kilometre kuzeydoğusunda, Yeşilirmak'ın sol kıyısında yer alan bir Ermeni köyüdür. Ermenice *Taştan Haç* anlamına gelir. Adını doğa şartlarıyla haç şekline almış bir kayadan aldığından söz edilir (Arslanyan, *a.g.e.*, s. 70, 184). Köy'ün tarihinin 13. Yüzyıla kadar dayandığı bilinmektedir. Köy, *Surp (Aziz) Krikoris* olarak tanınmıştır (Sevan Nişanyan, *Adımı Unutan Ülke, Türkiye'de Adı Değiştirilen Köyler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 297). Köyün adı Cumhuriyet dönemine kadar aynı kalmış olup 1928 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin yapmış olduğu düzenleme ile *Hasan Baba* olarak değiştirilmiştir (*Dâhiliye Vekâleti, Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları (Eski Harflerle)*, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s. 501). Halis Turgut Cinlioğlu da *Osmanlılar Zamanında Tokat* adlı eserinde Kırkoros köyünü bugünkü *Hasanbaba* köyü olarak vermektedir (Cinlioğlu, *a.g.e.*, 2. Kısım, s. 90).

(96) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

(97) Agop Arslanyan, Tokat'taki Küçük Gesi bağlarını Çopur Ohannes'in Kayseri'den getirdiği için Kayseri'deki Gesi bağlarına atfen bu ismin verildiğini söylemektedir (Arslanyan, *a.g.e.*, s. 78).

(98) Arslanyan, *a.g.e.*, s. 81.

durulması gereken bir diğer konudur. Tokat tekstil sektörünün Anadolu'da önde gelen merkezlerinden biri olduğundan buna paralel olarak boyacılık sektörünün de gelişmiş olduğu görülmektedir. Tokat'ta boyacığa ayrılmış avluların ve sokakların olduğu bilinmektedir⁹⁹. Dericilik ve dokuma sanayiinde kullanılan boyar maddelerin en önemlilerinden birisi *cebri* idi. Kök boya maddesi olan *cebri* daha çok *Ala cebri* olarak bilinen üç metreye kadar uzayabilen dikenli bir ağaççık olup meyveleri sarı iplik boyası olarak kullanılmıştır. Cehriden elde edilen güçlü ve şeffaf bir sarı olan *reng* *cebri sarısı* denilmiştir. Cehri, XIX. Yüzyılın ortalarında Sivas eyaletinin Tokat, Zile, Erbaa, Çorum ve Amasya gibi merkezlerinde çokça yetiştirilmiş olup ticareti ise genellikle Tokat, Samsun ve Kayseri'de yapılmıştır. Cehri 1805 yılından itibaren vergiye tâbi tutulmuştur¹⁰⁰. Yıllık 127 kuruş gibi yüksek bir getiri oranına sahip bu bitki, bağcılıktan elde edilen 82,5 kuruş yıllık miktarın bir buçuk katı, mezru tarlalardan elde edilen yıllık 37 kuruş getirinin ise üç buçuk katı bir kârlılık seviyesine sahiptir.

3. Hayvancılık

Temettüat defterlerine gayr-i menkullerden sonra hayvanlar yazılmıştır. Böylece bir köy veya kasabada en çok hangi hayvanların beslenip yetiştirildiği ve bunlardan ne ölçüde kazanç sağlandığının tespiti mümkündür. Ziraat yapılan yerlerde ahalinin toprağı işleyebilmesi için besledikleri öküz, Camus, taşımacılıkta kullandıkları merkep, bargir, at, tay defterlere yazılan hayvanların başında gelir. Bu hayvanların yetiştirildikleri bölgelere göre dağılımına baktığımızda ise hayvan sahiplerinin genellikle ziraatla uğraşan geniş arazi sahipleri olduğu görülür. Çiftçilikte ve taşımacılıkta kullanılan hayvanlardan sonra eti, sütü ve yünü için beslenen ve genelde her meslek sahibine ait evlerde bulunabilen inek, koyun, keçi, oğlak, kuzu, buzağı gibi hayvanlar yazılır. Hayvanların özellikleri defterde erkekdişi, koşu öküzü, koşu camusu, sağmal-kısır

veya döllü-dölsüz şeklinde yazılmıştır. Ayrıca arıcılık yapılan yerlerde her kovan başına vergi alındığı görülmektedir. 1840'ta hayvanların kıymetleri sayılırken 1844-45 sayımında hangi hayvanın kaç kuruş gelir getirdiği ve bu hayvan üzerinden elde edilen yıllık hasılatla göre ne kadar vergi ödeneceği belirtilmiştir.

İncelediğimiz Katolik Ermeni defterine göre: sağmal karasığır ineklerinden 15, sağmal koyunlardan 4, sağmal keçilerden 2,5 kuruş, erkek koyun ve keçiler ile oğlak ve kuzulardan birer kuruş ağnam vergisi alındığı anlaşılmaktadır. Kısır hayvanlar ile yük ve binek hayvanlarından ağnam vergisi alınmadığı yine defterden tespit edilmektedir. Arıcılık yapanlar ise kovan başına 4 kuruş vergi ödemişlerdir. Sağmal camus ineğinden kaç kuruş alındığı ise belirtilmemiştir. Katolik Ermenilerin toplam hayvan sayısına ve hayvancılıktan elde ettikleri gelire bakıldığında sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için az sayıda hanenin hayvan beslediği, çoğu hanenin herhangi bir hayvanı beslemediği görülüyor.

15

Katolik Ermenileri yaşadıkları on bir mahallede; 11 adet büyükbaş, 315 adet küçükbaş, 35 adet binek ve yük hayvanı olmak üzere toplam 361 adet hayvan bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan başka, 1 adet Menice mahallesinde, 2 adet Siyahpuş mahallesinde ve 1 adet de Soğukpınar-ı Müslim mahallesinde olmak üzere üç haneye ait toplam 4 adet arı kovanı bulunduğu, bunlardan toplam 20 kuruş, yani kovan başına 5 kuruş vergi alındığı anlaşılmaktadır¹⁰¹. Büyükbaş hayvan olarak en fazla inek (6 adet), küçükbaş hayvan olarak en fazla keçi (191 adet), binek hayvanı olarak en fazla merkep (11 adet) beslendiği görülmektedir.

Mahalleler bazında ise en fazla büyükbaş hayvan Menice mahallesindedir. Debağhane-i Atik, Siyahpuş, Su İçmez ve Veled Ayas mahallelerinde hiç büyükbaş hayvan

(99) Beşirli, *a.g.e.*, s. 250.

(100) *a.g.e.*, s. 241.

(101) XX. yüzyılın başlarında bir arı kovanından yaklaşık olarak 4, 6 kilogram bal ile 300-600 gram balmumu alındığı bilinmektedir (Güran, *Osmanlı Tarımı*, s. 105).

Tablo 7. Büyükbaş hayvanların mahalleler bazında dağılımı

Maballe	Cedid	Çilebane	Debbağhane-i Atik	Hoca Ahmed	Menice	Siyabpuş	Soğukpınar-ı Müslim	Su İçmez	Veled Ayas	Yar Ahmed	Yaşmeýdan	Toplam	Haslat-ı Senevîsi
Sağmal inek		1			1		1			1		4	60
Kısır inek				1	1							2	
Sağmal camus							2					2	?
Kısır camus		1			1							2	
Camus düvesi											1	1	
Toplam Hayvan		2	-	1	3	-	3	-	-	1	1	11	60

Tablo 8. Küçükbaş hayvanların mahalleler bazında dağılımı

Maballe	Cedid	Çilebane	Debbağhane-i Atik	Hoca Ahmed	Menice	Siyabpuş	Soğukpınar-ı Müslim	Su İçmez	Veled Ayas	Yar Ahmed	Yaşmeýdan	Toplam	Haslat-ı Senevîsi
Sağmal Keçi		8		16	8	20	18			12	6	88	220
Erkek Keçi		7		10	7	9	6				16	55	55
Kısır Keçi						4						4	
Sağmal Koyun						21				43	5	69	276
Erkek Koyun										2		2	2
Kısır Koyun						5				2		7	
Oğlak		7		8	1		13			10	5	44	44
Kuzu						25				17	4	46	46
Toplam Hayvan		22	-	34	16	84	37	-	-	86	36	315	643

Tablo 9. Binek ve taşıma hayvanlarının mahalleler bazında dağılımı

Maballe	Cedid	Çilebane	Debbağhane-i Atik	Hoca Ahmed	Menice	Siyabpuş	Soğukpınar-ı Müslim	Su İçmez	Veled Ayas	Yar Ahmed	Yaşmeýdan	Toplam
Esb (At)					3	1					1	5
Merkep	1	2	1		2		3			1	1	11
Bargir (Katır)	1			2	1		3			2		9
Tay	1	1	1		1	1						5
Koşu Öküzü		2									2	4
Toplam Hayvan	3	5	2	2	7	2	6	-	-	3	4	34

beslenmediği anlaşılmaktadır. En fazla küçükbaş hayvan 86 adet ile Yar Ahmed mahallesinde beslenmekte olup Cedid, Debbağhane-i Atik, Su içmez ve Veled Ayas mahallelerindeki Katolik ermeni hanelerine ait herhangi bir küçükbaş hayvan mevcut değildir. Binek hayvanları açısından bakıldığında ise 7 adet ile Menice Mahallesi ilk sırada olup Su

İçmez ve Veled Ayas mahallelerinde herhangi bir binek hayvanına rastlanmamaktadır.

Toplam hayvan sayısı göz önüne alındığında, Yar Ahmed mahallesi 90 adet, Siyahpuş mahallesi ise 86 adet ile Katolik Ermeni mahalleleri arasında en fazla hayvan beslenen mahalleler durumundayken Su İçmez ve Ve-

Tablo 10. *Katolik Ermenilere ait vergi-yi mabsusa dağılımı*

<i>Maballe</i>	<i>Hane Sayısı</i>	<i>Toplam Vergi</i>	<i>Hane başı Ortalama</i>	<i>Seviye</i>
Cedid	16	1564.5	98	Altında
Çilehane	13	1388	107	Üstünde
Debbağhane-i Atik	1	56	56	Altında
Hoca Ahmed	52	3105.5	59.7	Altında
Menice	14	2383.5	170	Üstünde
Siyahpuş	9	1755	195	Üstünde
Soğukpınar-ı Müslim	53	6532	123	Üstünde
Su İçmez	1	140	140	Üstünde
Veled Ayas	2	180	90	Altında
Yar Ahmed	2	752	376	Üstünde
Yaşmeydan	12	685	57	Altında
Toplam	175	18530.5	106	

led Ayas mahallelerinde her hangi bir hayvan türüne sahip olan hane bulunmamaktadır. Hayvanlardan elde edilen gelir ve ödenen ağnam vergisi açısından da Yar Ahmed mahallesinin ilk sırada olduğu tespit edilmiştir.

4. Tokat Katolik Ermenilerinin Vergileri

Tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel mekanizmalarından biri vergi olmuştur¹⁰². Osmanlı Devleti de XIX. Yüzyıla kadar köklü ve bir o kadar da karışık bir vergi düzenine sahip olmuştur. Tanzimat fermanı uzun yıllar devam etmiş olan Osmanlı vergi sisteminin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen vergi düzenlemeleriyle vergi sistemine sade bir şekil vermek ve uygulanabilirlik hedeflenmiştir. Bu dönemde gayrimüslimlerden *cizye* alınması esaslı devam ettirilirken *Tekâlîfi-örfiye* adı altında birçok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek *vergi-yi mabsusa* adı altında toplanmıştır¹⁰³.

a. *Vergi-yi Mabsusa*

Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine getirilen “an cemaatin vergi”, “vergi-yi mabsusa” gibi değişik adlar verilen bu vergi 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır¹⁰⁴. Vergi-yi mabsusa, hane reisle-

rinin ekonomik imkânlarına göre belirlenmiş olup ekonomik geliri olmayan hane reisleri bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu şahıslar Temettüat kayıtlarında, “*mersumun temettüatına dair bir şeyi olmayıp şunun bunun ianesiyle ta’yiş etmekte olduğu*” şeklinde açıkça belirtilmiş olup vergi-yi mabsusa’dan muaf tutulmalarını gerektiren durumlar müsinn (yaşlı), amel-mande (çalışamayacak durumda), yetim, alil (bedensel özürlü), sail (dilenci), uğrak (felçli) ve adem-i iktidar şeklinde tavsif olunmuştur.

Vergi-yi mabsusa, Temettüat defterlerinde her hanenin üst kısmına ve dikine olarak bazen “*vergi-yi mabsusa’dan bir senede vermiş olduğu*”¹⁰⁵ şeklinde bazen de “*vergi-yi senevisi*”¹⁰⁶ şeklinde kaydedilmiştir. Vergi kaydı hususunda da 1840 ve 1844-45 sayımlarında tutulan defterler arasında fark göze çarpmaktadır. 1840’ta (1256) vergilerden sadece vergi-yi mahsusaya yer verilmişken 1844-45 (1261) sayımlarında sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu vergi-yi mabsusa ile birlikte öşür ve adet-i ağnam vergileri de kaydedile-

(102) Tefvik Güran, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo Ekonomik Özellikleri”, İÜİF. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan Özel Sayısı, Ankara 1985, s. 316.

(103) Tefvik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara 1989, s. 13.

(104) Kütükoğlu, a.g.m., s. 395; Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 174.

(105) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682, (Örnek: Çilehane mahallesi, Hane 1, Kapıcıoğlu Tüccar Boğos).

(106) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682, (Örnek: Çilehane Mahallesi, Hane 2, Ferhadoglu Attar Ohan).

rek vergi-yi mahsusanın içeriği detaylandırılmıştır.

İncelediğimiz Katolik Ermeni defterine göre 175 hane reisinden 27 kişinin bu vergiyi ödemekten muaf tutulduğu ve 148 vergi mükellefinin toplam vergi-yi mahsusa toplamının 18530,5 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, hane başına düşen vergi-yi mahsusa ortalaması 106 kuruş civarındadır. Vergi-yi mahsusanın mahallelerdeki dağılımına bakıldığında vergi yükü en fazla olan mahallenin 6532 kuruş ile Soğukpınar-ı Müslim, en az olan mahallenin ise 56 kuruş ile Debbaghane-i Atik olduğu görülmektedir. On bir mahallenin beşinin ortalama vergi-yi mahsusa yükünün altında, altısının ise ortalama vergi-yi mahsusa yükünün üzerinde vergi ödedikleri anlaşılmaktadır. Hane başına düşen vergi yükü ortalamasına göre Yar Ahmed Mahallesi 376 kuruş ile ilk sırada yer alırken Debbaghane-i Atik 56 kuruş ile son sırada yer almaktadır. Buradan en yüksek düzeyde geliri olan kişilerin Yar Ahmed mahallesinde ikamet etikleri söylenebilir.

b. Cizye Vergisi

Cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 4-75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerinden tahsil edilen baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inanç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı¹⁰⁷.

Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre â'la (yüksek), evsat (orta), edna (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi. Mükellefler gelirleri itibarıyla zengin, orta halli ve fakir olmalarına göre bu sınıflardan birine dâhil olarak bu vergiyi ödemekle mükellef idiler. Ayrıca hane reisinin cizyeden sorumlu oğulları varsa bunların da hangi oranda cizye vereceği kayıt edilmişti. İlk dönemlerde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zen-

ginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15, 30, 45'er akçeye yükseltilmiştir. 1691'de bu miktarlar, â'ladan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gümüşün alınması şeklinde kararlaştırılmıştır. II. Mahmud zamanında, 1834 yılında sikke üzerinde yapılan bir ayarlama sonucunda bu miktar 60, 30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir. 1856 yılında cizye ilga edilmiş ancak askerlik bedeli alınmaya devam edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını takiben gayrimüslimlerin de askere alınması kararlaştırıldığından 1909 yılından itibaren askerlik bedeli de ilga edilmiştir¹⁰⁸. Gayrimüslimlerin sene de bir defa ödedikleri bu vergi Tanzimat'tan önce cizyedarlar tarafından tahsil edilen cizye vergisi Tanzimat'tan sonra muhassıllar vasıtasıyla toplanmaya başlanmıştır¹⁰⁹.

Araştırmamıza konu olan Tokat kazası cizyesi, Sivas tevâbi kalemi mülhakatına bağlı idi. Tokat'ın toplam cizye evrakı 1812'de 5400 evrak, 1818'de 5400 evrak, 1830'da 3800 evrak idi¹¹⁰. İncelediğimiz Tokat Katolik Ermenilere ait defterde yer alan 11 mahallede yaşayan 175 hane reisinden devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan 150 hane reisi bulunmaktadır. 25 hane reisinin ise cizye vergisi ödemekten muaf tutuldukları görülmektedir. Muaflar arasında yetimler, yaşlılar (müsin), amel-mande (çalışamaz durumda) ve sakatlar olduğu gibi defterde kaydı olup başka yerde yaşamakta olanlar da yer almaktadır. Bu şahıslar; Dersaadette, Halep'te, Şam'da, Bağdat'ta gibi notlarla belirtildikten sonra ödemesi gereken cizye miktarının karşılığı boş bırakılmış olup herhangi bir miktar yazılmamıştır¹¹¹. Cizye yükümlüsü olan 150 hane Katolik Ermeni reisinin 23'ünün â'lâ (üst) seviyeden 88'inin evsat (orta) seviyeden ve 39'unun edna (düşük) seviyeden cizye ödedikleri anlaşılmaktadır.

(107) Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 113.

(108) Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s. 302; Bozkurt, a.g.e., s. 28.

(109) Beşirli, a.g.e., s. 260.

(110) a.g.e., s. 262-264.

(111) BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

Tablo 11. Cizye Vergisi Yükümlülerinin Ödedikleri Miktar (Kuruş)

Mahalle	Hane	Vergi Yükümlüsü	Muaf	Âlâ	Evsat	Edna	Toplam
Cedid	16	16		2	12	2	510
Çilehane	13	12	1	2	6	4	360
Debbağhane-i Atik	1	1		1	1		90
Hoca Ahmed	52	44	8	7	22	15	1305
Menice	14	12	2	4	4	4	420
Siyahpuş	9	9		2	6	1	315
Soğukpınar-ı Müslim	53	42	11	2	32	8	1200
Su İçmez	1	1		1			60
Veled Ayas	2	2			2		60
Yar Ahmed	2	2		1	1		90
Yaşmeydan	12	9	3	1	3	5	225
Toplam Hane	175	150	25	23	88	39	
Genel Hâsılat				1380	2640	585	4605

Katolik Ermeniler arasında en fazla cizye yükümlüsünün 44 hane ile Hoca Ahmed ve 42 hane ile Soğukpınar-ı Müslim mahallelerinde, en az cizye yükümlüsünün ise birer hane ile Debbağhane-i Atik ve Su İçmez mahallelerinde olduğu tespit edilmiştir. Âlâ seviyede cizye yükümlüleri en fazla Hoca Ahmed mahallesinde (7 kişi) ikamet etmektedirler. Evsat seviyede cizye yükümlülerinin en fazla Soğukpınar-ı Müslim mahallesinde (32 kişi), edna seviyede vergi yükümlülerinin en fazla Hoca Ahmed mahallesinde (15 kişi), cizyeden muaf tutulanların ise en fazla Soğukpınar-ı Müslim mahallesinde (11 kişi) bulunduğu yine incelediğimiz defterden anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Katolik Ermenilerin %15,5'inin zengin, %58,5'inin orta halli ve %26'sının ise düşük gelirli olduğunu söylemek mümkündür. Toplam cizye yükünün cizye yükümlülerine oranının 31 çıkmaktadır ki bu da evsat (orta) seviyeden ödenen cizye miktarına denk gelmektedir. Cizye yükümlüsü olan Katolik Ermenilerin yarısından fazlasının orta halli olduğu, zengin ve fakirlerin oranının ise birbirine yakın olduğu görülmektedir.

c. Toplam Vergi Yükü

Katolik Ermeni vergi mükelleflerinin 1844-45 yılında 18530,5 kuruş vergi-yi mahsusa ve 4605 kuruş cizye vergisi olmak üzere vergilerin toplamı 23.135,5 kuruştur. Tokat'ta 11 mahallede 175 hanede yaşayan Katolik Ermenilerin 1844 yılı toplam gelirleri ise 80.258 kuruştur. Toplam gelir miktarını toplam vergi miktarlarına oranladığımızda çıkan sonuç %28,8'e tekabül etmektedir. Yani Katolik Ermeniler yıllık kazançlarının % 28,8'ini vergi olarak ödemektedirler. Tespit ettiğimiz toplam vergi yükünün, %23'ünü vergi-yi mahsusa ve %5,8'ini cizye vergisi oluşturmaktadır. Bu sonuçtan, cizye vergisinin devlet için ne kadar önemli bir gelir kaynağı olduğu da anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tokat şehri, Osmanlı Devleti'nde farklı din, mezhep ve etnik unsurların bir arada yaşamasına tanıklık etmiş en iyi örneklerden birisi olarak bilinmektedir. XIX. Yüzyılın ortalarında da bu durumun geçerli olduğunu görmekteyiz. Ele aldığımız dönemde Tokat

şehrinde çoğunluğu Müslüman olmak üzere, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik Ermeni, Yahudi ve Kiptilerin bir arada yaşadıklarını görüyoruz. İncelediğimiz Tokat Katolik Ermenilerine ait BOA. ML. VRD. TMT. d-14682 kodlu defterden anlaşılacağına göre; 1844-45 tarihinde Katolik Ermeniler Tokat'ta on bir mahallede 175 hanede yaşamış olup nüfusları tahminen 875 kişi civarındaydı. Yıllık gelirleri 80.258,5 kuruş olup devlete yıllık 18530,5 kuruş vergi-yi mahsusa ve 4605 kuruş cizye vergisi ödemekteydiler. Katolik Ermenilerin ortalama hane başına 458 kuruş gelir, 106 kuruş vergi-yi mahsusa ve 31 kuruş cizye miktarına sahip olduklarını görüyoruz. Bu rakamlar değerlendirildiğinde Katoliklerin tam bir orta halli yaşam standardına sahip olduklarını müşahade ediyoruz. Katolik Ermenilerin genel olarak zanaat, ticaret ve işçilikle uğraştıklarını, Tokat'ta özellikle tekstil sanayiini ve tüccarlığı elde tuttıklarını, hayvancılıkla uğraşmadıklarını, en fazla cehri ve üzüm yetiştirdiklerini ve erkek ismi olarak en fazla Boğos'u kullandıklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Defterlerde kâtiplerin toplama işlemlerinde ufak tefek yanlışlıklar yaptıklarını tespit etmekle birlikte bunun art niyetle yapılmadığını ve sonuca tesir edebilecek durumda olmadığını düşünüyoruz. Biz rakamları kendi topladığımız şekilde vermeyip deftere yazıldığı ve defter sonunda kocabaşının kendi notu ile beyan ederek mühürlediği şekliyle vermeyi uygun bulduk.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

Belge ve sayfa numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

BOA. ML. VD. TMT. d. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Temettuat Defterleri).

BOA. DH. NFS. d. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Nüfus Defterleri).

BOA. MŞH. ŞSC. d. (24 Numaralı Tokat Şer'iyeh Sicili Defteri).

B- İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 2, Aralık 2003.

AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus" *TTK. Belleten*, C. XV, S. 60, TTK. Basımevi, Ankara 1961

BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005

ARSLANYAN, Agop, *Adım Agop Memleketim* Tokat, Aras Yayınları, İstanbul 2012.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK. Yayınları, Ankara 1996.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat Matbaası 1950; 3. Kısım, Tokat Matbaası 1951.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

ÇORUH Haydar, "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 45, Mayıs-Haziran 2002.

DADYAN, Saro, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinin Notları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Dâhiliye Vekâleti, *Son Teşkilatı Mülkiyede Köyümüzün Adları (Eski Harflerle)*, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

DEMİR, Uğur, "Cizvitlerin Tokat'taki Faaliyetleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu Bildirileri*, 1-3 Kasım 2012, C. 1.

DEMİRTAŞ, Hasan, *12 Numaralı Tokat Şer'iyeh Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927- Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 2, Ankara 2011.

EKEN, Galip, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 15, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

ERCAN, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, C. XLVII.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1998.

GENÇ, Mehmet, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Taribinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

GÜLER, Ali, *Osmanlıdan Cumburiyete Azınlıklar*, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003.

GÜRAN, Tefvik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

GÜRAN, Tefvik, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo- Ekonomik Özellikleri”, İÜİF. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan Özel Sayısı, Ankara 1985.

GÜRAN, Tefvik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara 1989.

HANİLÇE, Murat, *16 Numaralı Tokat Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.

İNALCIK, Halil- Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

İPŞİRLİ, Mehmet, “XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri”, *Türk Taribinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE, Ankara 1997.

KANTARCI, Şenol, “Katolik Ermenilerin Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Taribte Türkler ve Ermeniler Külliyyatı*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, C. IX.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayınları, Ankara 2010.

KILIÇ, Davut, “Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *Taribte Türkler ve Ermeniler Külliyyatı*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, C. VIII.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, Cilt: LIX, Sayı: 225 - Yıl: 1995 Ağustos

NİŞANYAN, Sevan, *Adımı Unutan Ülke, Türkiye’de Adı Değiştirilen Köyler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Maballî İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yayınları, Ankara 2011.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*.

ÖKE, Mim Kemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, (Haziran 1986).

ÖZCAN, Selim, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, OTAM, S. 30, Güz 2011.

ÖZDEMİR, Rifat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Türk Taribinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987

ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Ermeniler”, *Hosgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu*, C. 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009.

ÖZKAYA, Yücel, “1844-1847 Arasında Tokat’da Yapılan Düzenlemeler”, *I. Uluslararası Plevne Kabramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Nisan 2000, Tokat 2004.

ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarib Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993.

SERNİN, Andre, *Tokatlı Yetvarı’nın Anıları*, Çev: Anais Martin, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.

ŞAHİN, Gürsoy, “Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 1, Haziran 2005.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri”, *Tarib İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S.1.

UĞURLU, Ümmühan, *Sicill-i Abval Defterlerine Göre Tokatlı Devlet Adamları*, Özdelek Matbaası, Tokat 2014.

URAS, Esad, *Taribte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, Ankara 1950.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2, IRCICA, İstanbul 1990.